

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 22 • aralık / december 2024 • 485-510

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1600714

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ (2010 VE 2018 DKAB PROGRAMLARI ÖZELİNDE)

The Culture of Coexistence in Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) Curricula: A Focus on the 2010 and 2018 RCMK Curricula

Meryem KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye orcid.org/04ttnw109
Assist. Prof., Sakarya University Faculty of Education Department Educational Sciences Department of Curriculum and Instruction, Sakarya, Türkiye

[✉ meryemkaratas@sakarya.edu.tr](mailto:meryemkaratas@sakarya.edu.tr) orcid.org/0000-0002-4845-0225

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 17.10.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

” Atıf / Cite as: Karataş, Meryem. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Birlikte Yaşama Kültürü (2010 ve 2018 DKAB Programları Özelinde)”. *Mütefekkir* 11/22 (2024), 485-510. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1600714>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ (2010 VE 2018 DKAB PROGRAMLARI ÖZELİNDE)*

Öz

Küreselleşme, bireylerin ve toplumların yaşamında değişimlere yol açmıştır. Küreselleşmenin sonucu olarak birbirlerine yaklaşan farklılıkların bir arada yaşama tecrübesi birlikte yaşamayı destekleyen değerlerin öncelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu değerlerin aktarıldığı kurumlardan biri okullardır. Okullardaki eğitim planlamalarındaki etkenlerden biri ise öğretim programlarıdır. Bu bağlamda örgün din eğitimi programının birlikte yaşama kültürüne olan katkısının ne olduğunu ortaya koymak, son iki program arasında varsa konunun ele alınış biçimindeki değişiklikleri betimlemek çalışmanın amaçlarındandır. Çalışmada DKAB öğretim programlarında farklılıkların neliği, kazanımlardaki görünürlüğü, öteki ile kimlerin kastedildiği, öteki ile olan iletişimin nasıllığı, farklı kültürlere karşı nesnel bir dilin kullanılıp kullanılmadığı sorularının cevapları aranmıştır. Bu sorulara cevap aramak için doküman incelemesi yolu ile ilgili öğretim programları betimsel olarak incelenmiş ve veriler yorumlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi özellikleri taşımaktadır. Araştırma içeriği temalar ve kodlar arasındaki ilişkilere dayalı olarak tasarlanıp düzenlenmiştir. Çalışmanın temaları birlikte yaşama kültürüne katkıda bulunacak bireysel, sosyal ve kültürel faktörlerden oluşmaktadır. Çalışma sonucunda 2010 ve 2018 yılı öğretim programlarında birlikte yaşama kültürünü destekleyen kazanımlar, içerikler ve etkinlikler olduğu görülmüştür. Özellikle İslâm dini içindeki farklı yorumların zenginlik olarak vurgulanması söz konusudur. Ayrıca 2010 ve 2018 DKAB öğretim programlarında birlikte yaşama kültürünü destekleyen kavramsal çerçevede bazı farklılıkların olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İlköğretim DKAB Programı, Ortaöğretim DKAB Programı, Birlikte Yaşama Kültürü, Değerler.

The Culture of Coexistence in Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) Curricula: A Focus on the 2010 and 2018 RCMK Curricula

Abstract

Globalization has led to changes in the lives of individuals and societies. As a result, the experience of coexistence among different cultures sharing the same environment has made it necessary to prioritize values that support living together, and these values should be thought in schools. In this context, one of the aims of the study is to reveal the contribution of the formal religious education program to the culture of living together. The study looks for answers to questions such as the nature of differences in the RCMK curricula and their effects in the learning outcomes. To achieve that goal, the relevant curricula were examined descriptively through document review, and the obtained data were interpreted. The study at hand employs qualitative research methods and was designed based on the relationships between themes and codes. As a result of the study, it was seen that there were achievements, contents and activities that supported the culture of coexistence in the 2010 and 2018 curricula. In particular, different interpretations within the Islamic religion were emphasized as a richness. However, it was understood that there were some differences in the conceptual framework supporting the culture of living together in the 2010 and 2018 RCMK curricula.

Keywords: Religious Education, Primary Education RCMK (DKAB) Program, Secondary

* Bu çalışma, 05-07 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen "Uluslararası İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi II" Sempozyumunda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

Education RCMK Program, Living Together, Values.

GİRİŞ

Küreselleşme ile bağlantılı olarak dünyanın farklı yerlerinde iletişim ve ulaşım ağının gelişmesi, kültürlerin birbirine daha çok yaklaşmasına yol açmış, insanın uzak çevresinin sınırlarını değiştirmiştir. Sınırlar değiştiğçe çoğulculuk, insan hakları ve çok kültürlülük gibi bir arada yaşamaya ilgili kavramlar daha görünür hale gelmiştir. Bu kavramlarla ilgili tartışmalara, birlikte yaşama/yaşayamama tecrübelerine son yıllarda mülteci sorunu da eklenmiştir. Artık insanların önemli bir kısmı doğdukları coğrafyadan farklı topraklarda hayatlarını devam ettirmek zorunda ya da arzusundadır. Sınırların değişmesiyle ilgili benzer bir durum dini farklılıklar için de geçerlidir. Kültürlerarası alışverişlerde farklı dini inanç yapısına sahip insanlar bir araya gelmekte, aynı din içinde bile yorum farklılıkları tartışılmaya devam etmektedir. Bu noktada farklılıkların beraber var olabilmesi için bireysel ve toplumsal açıdan yapılması gerekenler vardır.

İnsanlık tarihine bakıldığında bireylerin doğuştan ya da sonradan farklı özelliklere sahip olduğu ve uniform bir yapıya sahip olmadığı varsayılmaktadır.¹ Farklı kültürlerden gelen insanlar benzer özelliklere sahip olsalar da, aynı kültürün temsilcisi olan bireyler arasında da mutlaka farklılıklar vardır.² İnsanlar bu ayrılığa rağmen barış ve huzur içinde yaşamayı başarmakta, farklılığı bir bölünme nedeni olarak değil, kültürel bir zenginlik olarak görmekte, bu uzlaşmanın sosyal hayatta da yer almasını sağlamakta ve birliktelik kültürünü inşa etmektedir. Bu bağlamda bir arada yaşama, farklı ırk, din, dil, sosyal köken ve ekonomik kökene sahip insanların aynı topluluk içinde barış ve huzur içinde yaşamasını sağlayan ilkeleri ifade etmektedir.³ Bu ilkeler ile ilgili yerel yapıların ikilem yaşaması mümkündür. Yerel unsurların birlikte yaşamının avantajlarını kabul etmekle dezavantajlarından uzaklaşmak arasında kaldıkları bir gerçektir.⁴ Eğitim ise sorulara cevap verebilecek ve olası sorunlara çözüm sağlayabilecek özelliktedir.

Konuyla ilgili çözüm önerileri ortaya koyabilmek için yaşanan toplumun tasvirinin iyi yapılması gerekir. Farklı etnik kökenlere sahip, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan farklı olan toplumlara heterojen toplumlar denir.⁵ Heterojen bir toplumda baskın kültür olarak tanımlanan grup, nice-

¹ Zeki Arslantürk - M. Tayfun Amman, *Sosyoloji/Kavramlar-Kurumlar-Süreçler Teoriler* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 357.

² Mehmet Karaca, "Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 (2012), 228.

³ M. Halil Çiçek, *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 18.

⁴ Kemal Yavuz Ataman, "Küreselleşen Dünyada Birlikte Yaşamın Temel Dinamikleri", *Journal of History Culture and Art Research* 9/2 (2020), 533.

⁵ Abdulkadir Zorlu, "Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek", *Muhafazakâr*

liksel avantajının yanı sıra, yaşadığı ülkeyle daha güçlü bağlara da sahip olabilir. Bu nedenle diğer kültürler üzerinde baskın bir rol oynayabilir.⁶ Küreselleşmeyle birlikte farklı bölgelerdeki toplumların heterojen özelliklerinin arttığı anlaşılmaktadır. Aynı durumun ülkemiz için de geçerli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Duruma birey açısından bakıldığında ise bireyin şahsını konumlandığı yer itibarı ile kendisinden farklı olanı öteki olarak tanımlaması ihtimal dahilindedir. Ben ve öteki düşüncesi bireyin kimliğini oluştururken ötekiyle oluşturduğu uzlaşma ile de bağlantılıdır. Ötekinin bireyin zihninde oluşturduğu çağrışımın ne olduğu, ötekini nasıl konumlandığı da konunun netleşmesi açısından açıklanması gereken noktalardan biridir. Geleneksel ön yargılardan uzak olarak üstünlük iddialarını bir kenara bırakması gereken bireyin bir süre sonra öteki olarak nitelendirilen kişileri tanıması ve onları gelişmenin, zenginleşmenin sebebi olarak görmesi beklentiler arasındadır.⁷ Söylemsel tarzda insan haklarından, demokrasiden, hoşgörüden bahsedenerin eylemlerinin bu durumla uyum göstermemesi de ayrı bir sorun olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Birlikte yaşama tecrübesinde önce bireyin kendisi vardır. Bir kişinin yakın ve uzak çevresi aynı zamanda akrabalarını, arkadaşlarını ve komşularını da kapsar. Bireyden farklı özelliklere sahip olabilen tüm insanlığın bu çemberin sonunda yer aldığını unutmamak gerekir. Farklılıklarla bir arada yaşamanın temel ön koşulu; herkesin kendi dilini konuşması, dini inancını yaşaması, etnik kökenini ifade etmesi, gelenek ve göreneklerin devamlılığını sağlaması ve bu sayede kendini ifade edebilmesidir.⁸ Bu bakımdan yaşadığımız coğrafyanın tarihten günümüze zenginliğini ve tecrübesini yansıtabilecek kapsayıcı bir tutum oluşturmak önemlidir.⁹

Günümüzde okullardan bireylerin sosyalleşmesini, topluma uyum göstermelerini ve belirli becerileri kazanmalarını sağlamaları beklenmektedir. Öğretim programları, öğrencilerin bu becerileri kazanmalarına yardımcı olacak içeriklere sahiptir. Öğretim programı sözlükte "bir okulu bitirmek veya bir alanda uzmanlaşmak için okunması gereken ders ve konuları kapsayan plan; ders programı, müfredat, müfredat programı" olarak tanımlan-

Düşünme 1/3 (2005), 138.

⁶ Mualla Selçuk, çev. Vahdetin Şimşek vd., "Karşılaşma Ahlakı: Kavşaklar, İlişkiler, Ortaklıklar", *Kalemname* 4/8 (2019), 416.

⁷ Mahmut Aydın, "Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülahazalar", *Milel ve Nihal* 6/2 (2009), 21.

⁸ Abdulkadir Karakuş, "Kuran'a Göre Birlikte Yaşamanın İlkeleri", *Sirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 169.

⁹ Mehmet Evkuran, "Birlikte Yaşama Düşüncesinin Dini -Teolojik Zemini- İslam Öğretisi Açısından Bir Yaklaşım", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu*, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 64. Enver Arpa, "İslam'da Birlikte Yaşama Kültürü ve Günümüzde Müslüman Toplumlarında Zuhur Eden Şiddet", *Eskiyeni* 34 (2017), 46-47.

maktadır.¹⁰ Aynı zamanda öğretim programları bilgi, beceri ve tutum kazandırılmasını sağlamak isteyen hedefleri içermektedir. Öğrencilerin içinde yaşadığı topluma uyumu okullar aracılığı ile düzenli bir şekilde gerçekleştirilmektedir.¹¹ Hem öğretim programları hem de ders kitapları ile DKAB dersinin diğer derslerle birlikte öğrencilerin toplumun kültürel özelliklerini anlamlandırmalarına ve onu geliştirecek bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlaması beklenmektedir.¹² Eğitimin amacı, bireylerin diğer kültürleri, yaşadıkları toplumun kültürel özelliklerini tanımaları ve küreselleşen dünyaya uyum sağlamalarıdır. DKAB dersi ise programın amaçları göz önünde bulundurulduğunda konuyla olan bağlantısı nedeniyle tam olarak konunun merkezindedir. Din öğretiminin amaçlarından biri farklı inançtaki insanları ve kabullerini doğru bir şekilde tanıtabilmektir.¹³ Bu anlamda farklılaşan toplumlarda yapılacak din eğitiminin bazı dinamiklere sahip olması beklenir. Öğrencilerin farklı inançlara sahip olan bireyleri anlamaları, onlara saygı duymaları gerektiğine inanmaları, birlikte yaşamaya yönelik olumlu bir tutum geliştirmeleri, İslâm düşünce tarihine katkıda bulunmuş olan mezhep ve anlayışları ötekileştirmeden değerlendirmeye çalışmaları bu dinamikler arasında gösterilebilir.¹⁴

Sosyal yaşamın bir parçası olarak bireylerin başkalarıyla beraber yaşamaları hayatlarını kolaylaştıran unsurlardandır. Bu nedenle birlikte yaşama kültürünü destekleyecek değerlerin kazanılması insanlığın gelecekteki huzur ve refahı için önemli gözükmemektedir. Koç'un da dikkat çektiği gibi bir arada yaşama kültürünün gelişme sorunu acil çözüm beklemektedir.¹⁵ Kültürü oluşturan değerleri benimseyen, yaşatan ya da aktaran insanoğlu olduğuna göre bu konudaki eğitimin yegâne muhatabı da odur. İnsanın içinde yaşadığı toplumdan bağımsız düşünebilmesi ya da davranabilmesi çok olası değildir.¹⁶ Dolayısıyla kendini ifade ettiği, tanımladığı kimliğinden dolayı bireylerin bazı yargılara sahip olması da normaldir. Asıl sorun kendini ait hissettiği grubun dışındaki bireylere karşı ön yargılar oluşturması ve bu ön yargıların doğruluğunu/yanlışlığını sorgulamamasıdır. Sorunun çözüm noktalarından biri eğitim ortamları olmak zorundadır. Platon'un

¹⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Öğretim Programı", ts. (Erişim 27 Aralık 2023).

¹¹ Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler"* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1971), 13.

¹² Muhammed Ali Yazıbaşı, "Çoğulcu Toplum Okullarında Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi", *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (2020), 44.

¹³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1999), 34.

¹⁴ Muhittin Okumuşlar, "Çok Kültürlü Topumlarda "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" Modeli", *Marife* 7/2 (2007), 252.

¹⁵ Gülistan Koç, *Suriyeli Mülteciyle Birlikte Yaşama Kültürünün Geliştirilmesi Amacıyla Düzenlenen Göç ve Sosyal Uyum Eğitim Programının Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

¹⁶ bk. Ahmet Küçük, "Günümüzde Aile ve Kur'an'dan Örnek Aileler", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 408-442.

devletin en yüksek amacının insanları eğitmek olduğu, eğitim aracılığıyla erdemlerin kazandırılabilceği vurgusu akla gelmektedir.¹⁷ Bu noktada okullar yaşamın bir parçası olarak bireylerin yakın çevresinin sınırları dışına çıkabildiği, farklılıklarla karşılaşabildiği, ötekini keşfettiği yer olma özelliğine sahiptir. Aydın'ın da ifade ettiği gibi ötekini bireyin kendini anlamlandırdığı ve konumlandığı yer itibarıyla kabul edebilmek bir arada yaşamayı kolaylaştıran nedenlerdendir.¹⁸ Birlikte yaşama tecrübeleri ile ilgili çalışmalarda İslâm Dinini merkeze alan bakış açısının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Karşılı, insanların bir arada yaşamalarını sağlayacak başlık için bir arada yaşama ahlâkı ifadesini kullanmakta ve sağlıklı bir din eğitiminin konuya yapacağı katkıya dikkat çekmektedir.²⁰ DKAB dersi de toplumun kültürel değerleri ile olan bağı nedeniyle birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayabilecek derslerden biridir. Bu noktada değişime derslerin öğretim programlarından başlamanın çözüme katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı 2010 ve 2018 yıllarındaki DKAB öğretim programlarının bir arada yaşamaya katkı sağlayıp sağlamadığını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırmanın problem cümlesi DKAB 2010 ve 2018 öğretim programlarının birlikte yaşama kültürüne katkısı var mıdır? Varsa aralarında farklılaşma mevcut mudur? şeklinde iken çalışmanın alt problemleri ise şu şekildedir:

2010 DKAB Programında birlikte yaşama kültürünü destekleyen unsurlar nelerdir?

2018 DKAB Programında birlikte yaşama kültürünü destekleyen unsurlar nelerdir?

Her iki öğretim programının (2010 ve 2018 DKAB) birlikte yaşama kültürüyle ilgili farklılaştığı ya da benzeştiği başlıklar hangileridir?

Birlikte yaşama kültürünü farklı değişkenlerden hareketle ele alan çalışmalar mevcuttur. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nin katkılarıyla en son üçüncüsü düzenlenen "İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi" sempozyumlarında sunulan bildiriler alana katkı sunmayı hedeflemektedir. Benzer şekilde Okumuşlar ve Özensel'in editörlüğünü yaptığı "Medeniyet ve Birlikte Yaşama Kültürü" isimli eser bir arada yaşamayla

¹⁷ Platon çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, *Devlet* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 8.

¹⁸ Aydın, "Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülâhazalar", 21-22.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bz; Ali Şafak Balı, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet "Öteki" ile Barış İçinde Yaşamak* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001); Aydın, "Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülâhazalar".

²⁰ İbrahim Hilmi Karşılı, *Bir Arada Yaşama Ahlakı* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 5.

ilgili farklı çalışmaları içermektedir.²¹ Zengin'in DKAB öğretim programlarını Alevilik ekseninde ele aldığı,²² Yazıbaşı'nın çoğulcu toplumlarda din eğitimi yordadığı,²³ Osmanoğlu'nun ortaöğretim DKAB ders kitaplarında birlikte yaşama kültürünü incelediği çalışmalar konuyla ilgili örnekler arasındadır.²⁴ Benzer şekilde etnik kökenlerle ilgili farklılıklardan hareket eden, mülteci sorununu bir arada yaşama bağlamında ele alan çalışmalar da mevcuttur.²⁵

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi özelliği taşımaktadır. İlgili öğretim programları doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Dokümanlar incelenirken karşılaştırmalı olarak ele alınmış, her iki programın benzeştiği ve ayrıştığı yönler vurgu yapılmıştır. Çalışmada Strauss ve Corbin tarafından nitel veri analiz süreçlerinden biri olarak kabul edilen betimsel analiz kullanılmıştır.²⁶ Betimsel analiz, tümdengelimci analiz türüne örnektir ve araştırmanın kavramsal yapısının önceden bilindiği çalışmalarda kullanılmaktadır.²⁷

Araştırma içeriği temalar ve kodlar arasındaki ilişkilere dayalı olarak tasarlanıp düzenlenmiştir. Betimsel analizde olduğu gibi ulaşılan veriler belirlenen temalar altına yerleştirilmiştir. Önceden belirlenen çerçeve doğrultusunda bulguların tanımlanması ve yorumlanması amaçlanmıştır.²⁸ Kodlar geliştirilirken bir arada yaşama kültürünü destekleyen değerler dikkate alınmıştır. Bir arada yaşama kültürleri üzerine yapılan araştırmalarda hoşgörü, saygı, sevgi ve barış, çoğulculuk, kardeşlik, ırkçılıktan kaçınma, dini hak ve özgürlüklere vurgu gibi değerler çalışmadaki başlıkları te-

²¹ Muhiddin Okumuşlar-Ertan Özensel (ed.), *Medeniyet ve Birlikte Yaşama Kültürü* (Konya: Timav Yayınları, 2017).

²² Halise Kader Zengin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Devletin Alevilik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12/47 (2013).

²³ Muhammed Ali Yazıbaşı, "Çoğulcu Toplum Okullarında Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi", *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (2020).

²⁴ Cemil Osmanoğlu, "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15 (2012).

²⁵ Ümüt-Arslan - Merve Ergül, "Mülteci Öğrencilerin Eğitimlerinde Yaşadıkları Sorunlar: Öğretmenlerin Perspektifinden Bir Delphi Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 54 (2022), 1-31; Ozan Selçuk vd., "Türkiye'de Sığınmacı Çocukların Eğitimine İlişkin Engellerin Fenomenolojik Yaklaşımla Değerlendirilmesi", *Milli Eğitim* 50 (Özel Sayı 2021), 359-383; Merve Vatansever- Gülsen Erden, "Mülteci Çocuklar ve Ergenler İle Yapılan Psikolojik Görüşme Üzerine Bir Derleme", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 25/2 (2018), 175-186; İpek Ağcadağ Çelik, "Sınıf Öğretmenleri Gözünden Suriyeli Mülteci Çocuklar" 12/66 (Ekim 2019).", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (Ekim 2019).662-680.

²⁶ Juliet Corbin - Anselm Strauss, *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998), 16-17.

²⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 256.

²⁸ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 243.

mellendirme nedenlerindedir.²⁹ Çalışmanın temaları, birlikte yaşama kültürüne katkıda bulunacak bireysel, sosyal ve kültürel faktörler olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın veri kaynağını 2010 yılı ilköğretim, ortaöğretim DKAB öğretim programı ile 2018 yılı DKAB öğretim programı (ilkokul ve ortaokul ve ortaöğretim) oluşturmaktadır. Araştırma çerçevesinde son iki DKAB programı arasında varsa konunun ele alınmış biçimindeki değişikliklerin içerik, konu başlıkları, kazanımlar, etkinlikler çerçevesinde gösterilmesi hedeflenmiştir.

3. 2010 VE 2018 DKAB ÖĞRETİM PROGRAMLARINA İLİŞKİN ANALİZLER

3.1. Birlikte Yaşama Kültürü Çerçevesinde Bireysel ve Sosyal Faktörler

Toplumda beraber yaşamayı mümkün kılan farklı formüller üretilebilir. Bu formüller oluşturulurken bireylerin sahip olması gereken özellikler dışında sosyal hayatı düzenleyecek başlıklara da ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı kültürel özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu bir toplumda ortaya çıkabilecek sorunların çözümü, bireylerin belirli değerlere sahip olmalarında gizlidir. Bu değerler arasında saygı, hoşgörü, sevgi ve empatinin yer alması mümkündür.

3.1.1. Saygı

Saygı, sözlükte “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu; hürmet, ihtiram” olarak tanımlanmaktadır.³⁰

2010 ilköğretim DKAB öğretim programının geliştirilmesinin temelinde yatan ilkeler arasında ulusal kimliğe, kişiye ve kültüre saygının yanı sıra evrensel değerlerin benimsenmesi çağrısı da yer almaktadır.³¹ Programın genel amaçları içinde öğrencilerin inanç özgürlük alanlarına ve farklı inanç sahiplerine saygı duymaları, diğer dinleri tanımları vardır. Aynı zamanda diğer inançların hoşgörüyle karşılanması istenmektedir.³² Öğrenme alanları

²⁹ Kenan Çetinkaya, “Birlikte Yaşama Kültüründe İnsan: Kutsal Metinlerdeki Olumlu İfadeler Üzerine Bir Analiz”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012); Muhiddin Okumuşlar-Ertan Özensel (ed.), *Medeniyet ve Birlikte Yaşama Kültürü* (Konya: Timav Yayınları, 2017); Abdulkadir Karakuş, “Kuran’a Göre Birlikte Yaşamının İlkeleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018); Ali Bardakoğlu, “Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dinî Temelleri”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı* (Ankara: TDV Yayınları, 2015).

³⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Saygı”, ts. (Erişim 10 Şubat 2024).

³¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu* (Ankara: MEB, 2010), 11-12.

³² Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 12-13.

içinde de diğer inanç sahiplerine saygılı olunması, din ve din anlayışındaki yorum farklılıklarının zenginlik olduğunun bilinmesi, evrensel ahlâkî ilkelere fark edilmesi öğrencilerin birlikte yaşama kültürüne olumlu katkı sunmalarını sağlayacak unsurlar olarak görülebilir.³³

2018 DKAB programında *Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri* doğrultusunda öğrencilerin farklı inanç ve yorumları bilmeleri ve bunlara saygı duymaları beklenmektedir. DKAB dersi (4-8. sınıflar) öğretim programının vizyonu ise "...farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireyler yetiştirmek" olarak sınırlandırılmıştır.³⁴ 2018 programı farklılıklarla yaşamayı bir beceri olarak kabul eden bir bakış açısına sahip görünmektedir. 2010 yılı DKAB programında da farklı inanç ve yorumların tanınması hedefi vardır. Ancak kullanılan kavramların farklılığına dikkat çekmek gerekir. 2010 yılı programında farklılıklara karşı *hoşgörü ve tolerans* kavramları kullanılırken 2018 yılında bu kavramların yerine *saygı* kavramına vurgu söz konusudur. Hoşgörü ve tolerans kavramları bireyin kendini merkeze yerleştirdiği, bir özelliğe sahiptir. Bu kavramlar, kendi arasında öteki insanlara tahammül etmeyi barındırmaktadır. Tolerans kelimesinin kullanımı mevzusunda Aydın; toleransın bireysel özgürlükleri güvence altına aldığını belirtmiş, terimi ehveni şer olarak nitelendirmenin de muhtemel olduğunu eklemiştir.³⁵ Konuyla alakalı Boz, tolerans ve hoşgörü kavramlarının toplumdaki çeşitliliğin kabulündeki pozitif etkisine dikkat çekmiştir. Bununla beraber toleransın, ötekine acıma veya iyilik yapma potansiyelini vurgulamaktadır. Tolere eden ya da hoş gören kişinin yaklaşımına göre kavramın farklılaşması üzerinde de durulmuştur.³⁶ Anlaşıldığı kadarıyla hoşgörü ve tolerans kavramlarıyla ilgili farklı bakış açılarının mevcudiyetine rağmen her iki kavramda öznenin hareket noktasına göre anlam kazanmaktadır.

3.1.2. Hoşgörü

Hoşgörünün sözlük anlamı "yapılan yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme, sert ve katı hükümlü olmama, müsamaha, tolerans" şeklindedir.³⁷

2010 ilköğretim DKAB dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programının din bilimsel yaklaşımında yer alan herhangi bir mezhebi esas almamaya yönelik vurgu programın doktrin merkezli olmadığına dairdir. Diğer dinler

³³ Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 13-18.

³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (Ankara: MEB, 2018), 9.

³⁵ Aydın, "Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülahazalar", 21.

³⁶ Halit Boz - Noura Naaimi "Öteki Kuramına Göre Hoşgörü ve Tolerans", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (Sonbahar 2022), 633.

³⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Hoşgörü", ts. (Erişim 06 Ağustos 2023).

hakkında genel bilgilerin verilmesindeki amaç, öğrencilerin inanç dünyalarına zenginlik kazandırmak ve diğer din mensuplarına hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde programın hazırlanmasındaki hedefler arasında başka din mensuplarına veya farklı görüşlerde olan bireylere karşı hoşgörülü davranışlarda bulunulması, İslâm düşüncesindeki farklı yorumlara karşı hoşgörülü bir bakış açısıyla bu durumun zenginlik olarak algılanması mevcuttur. Din ve kültür öğrenme alanında oluşturulacak etkinliklerin İslâm medeniyetinin diğer inançlara karşı hoşgörüyü tavsiye etmesi üzerine kurulması istenmektedir.³⁸ Diğer dinlerden bahsedilirken genelde kullanılan değer hoşgörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı inançlara sahip bireyler için kullanılması gereken değer *hoşgörü* ya da *tolerans*tan ziyade bireyi değerinden dolayı bir şeye karşı dikkatli olmaya iten *saygı* olması gerektiği düşünülmektedir.³⁹ Aynı programın 8. sınıf düzeyinde *Dinler ve Evrensel Öğütleri* ünite başlığının kazanımları, öğrencilerin evrensel değerleri yorumlamaları ve yaşayan dinleri tanımaları üzerinedir.⁴⁰

2018 DKAB öğretim programında ünitelerin kazanımları ve kazanım açıklamalarına ayrılan bölümler konu ile ilgili veri sağlayabilmektedir. 8. sınıf ünitelerinden *Hz. Muhammed'in Örneği* alt başlıkları Hz. Muhammed'in hem bireysel hem de sosyal hayata katkısı olacak örneğiyle ilgilidir. Ünitenin kazanım ve açıklamalarında Hz. Muhammed'in birey olarak sahip olduğu özellikler ve değerler vurgulanmaktadır.⁴¹ İnsanlara değer vermesiyle ilgili örneklerin beraber yaşama kültürüne katkı sağlayacak ve farklılıkları zenginlik olarak görebilecek nitelikte seçilmesi mümkündür. Her iki programda hoşgörüye olan vurgu değişmektedir. 2010 yılı öğretim programlarında özellikle gayrimüslimlere ve farklı inançlara yönelik hoşgörüye odaklanılırken ve bu kavrama vurgu söz konusuysen 2018 öğretim programlarında direkt hoşgörü kavramından ziyade Hz. Muhammed'in insanlara karşı gösterdiği anlayış üzerinden kavram ele alınabilir.

3.1.3. Sevgi

Sevgi; "İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu; muhabbetir."⁴²

2010 ilköğretim DKAB öğretim programı 4. sınıf ünitelerinden *Sevgi*,

³⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 11.

³⁹ Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 10-11.

⁴⁰ Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 65.

⁴¹ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 39.

⁴² *Güncel Türkçe Sözlük*, "Sevgi", 2024.

Dostluk ve Kardeşlik ünitesindeki kazanımların birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aslında ünitenin geneli sevgi temelli bir bireysel bakış açısı ve sevginin hâkim olduğu bir dünya oluşturmayı amaçlamaktadır. Öğrenme alanı ile ilgili açıklamalara bakıldığında ünitenin İslâm dininin bu değerle ilişkisinin kurulması, bu konuda somut deneyimlerden yararlanılması ve birincil kaynaklardan verilen örneklerle desteklenmesi istenmektedir.⁴³ 2018 yılı öğretim programında ise on kök değerden biri olan sevgi değerine ilgili konular içinde dikkat çekilmesi mümkündür. Örneğin 7. sınıf düzeyindeki *Ahlaki Davranışlar* ünitesindeki kazanımlarda sevginin ilişkili olduğu tutum ve davranışlarla birlikte ele alınması istenmektedir.⁴⁴ Benzer şekilde 4. sınıf *Güzel Ahlak* ünitesinin konu başlıklarından biri *İnsani İlişkilerin Temeli: Sevgi ve Saygı* olarak belirlenmiştir. Dinin sevgi boyutunun ön plana çıkarılması isteği de programın birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayacak özellikleri arasındadır.

3.1.4. Empati

Sözlükte duygudaşlık olarak ifade edilen empati “Aynı duyguları paylaşma, kendini duygu ve düşüncede bir başkasının yerine koyabilme” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Sağlıklı iletişimin bir parçası olarak, bireyin sadece kendi duygu ve düşüncelerine değil, muhatabının duygularına odaklanmasını da içermektedir.⁴⁶ Empati bireysel bir özellik olarak düşünülse de aslında empatiyi bir beceri olarak öğretmek ve öğrenmek mümkündür.⁴⁷ Öğretilen empati, kişiler arası sağlıklı iletişimin olmazsa olmazıdır. Öğrencilerin sosyal hayatta başarılı olmaları sosyal becerileri ve olumlu davranışları ile mümkündür.⁴⁸

Bu bağlamda 2010 yılı DKAB öğretim programında empati becerisi pek çok kazanımın açıklamalar kısmında ve etkinliklerin temel beceriler başlığında yer almaktadır. 4. sınıf *Hz. Muhammed’i Tanıyalım* ünitesinin, 7. sınıf *Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed, Din ve Güzel Ahlak* ünitesinin, 8. sınıf *Hz. Muhammed’in Hayatından Örnek Davranışlar, Dinler ve Evrensel Öğütleri* ünitesinin temel beceriler başlığında empati vurgusu söz konusudur. Aynı program çerçevesinde öğretmenlerden, öğrencilerin empati yapma becerisinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler hazırlamaları

⁴³ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 33.

⁴⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 32.

⁴⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Empati”, ts. (Erişim 04 Ocak 2024).

⁴⁶ Eyyüp Kayacı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (2021), 125.

⁴⁷ Aynur Pala, “Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/23 (2008), 14.

⁴⁸ Elif Gökçe Ersoy - Ferdi Köşger, “Empati: Tanımı ve Önemi”, *Osmangazi Tıp Dergisi* 38/2 (2016), 9.

beklenmektedir.⁴⁹ 2018 yılı DKAB dersi öğretim programının (ilkokul 4 ve ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) *Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ile Türk Milli Eğitiminin Temel İlkelerine* uygun olarak hazırlandığı giriş kısmında belirtilmiştir. Programda bilim ve teknolojide yaşanan hızlı değişimin öğretme teori ve yaklaşımlarını etkilediği gibi bireylerden olan beklentiyi de değiştirdiği ifade edilmiştir. Bu değişimin bir parçası olarak program, bireylerin topluma ve kültüre katkıda bulunacak iletişim ve empati becerilerine sahip olması beklentisini ifade etmektedir.⁵⁰

3.2. Birlikte Yaşama Kültürü Çerçevesinde Kültürel Faktörler

Kültür, sosyal bir ortamda yaşayan bireylerin öğrenmelerinin sonucudur. İnsanların karar alma mekanizmalarının içinde yaşadıkları sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu bakımdan bir arada yaşamayı destekleyen kültürel faktörler de toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu bağlamda çalışmada, toplumsal barış ve insan haklarına saygı gibi bir arada yaşamanın temelini oluşturan evrensel değerlerin yanı sıra Ehl-i Beyt sevgisi ve mezhepçi olmayan bakış açısı gibi faktörlerinde dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

3.2.1. Mezhebi Tartışmalardan Uzak Bir Bakış Açısı

2010 ilköğretim DKAB öğretim programı ve kılavuzunda DKAB dersinin içeriğinin belirlenmesinde yaklaşım olarak mezhepler üstü ve dinler açılımlı anlayışın benimsenmesiyle birlikte dini yorumlarda tarafsız bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵¹ Dinler açılımlı ifadesi ile de aynı toplumda yaşayan farklı inançlara sahip insanların göz önünde bulundurulduğu anlamı çıkarılabilir.⁵² Aynı programın vizyonuna bakıldığında çağın gerektirdiği donanımlara sahip olan, insan haklarına saygılı hem kendi dininde hem de başka din mensuplarına karşı itidalli olan ve diğer dinleri tanıyan vatandaşların yetiştirilmesine katkıda bulunmayı hedefleyen cümleler görülmektedir.⁵³ Programla ilgili açıklamaların son maddesi İslâm dininin pratik uygulamalarında mezheplerin farklı anlayışlarının gerektiğinde öğretmen tarafından açıklanması ile ilgilidir. Mezhepler ile ilgili olarak Caferilik ve Şafiiilik ismi kullanılmıştır ki bunun nedeni ülkemizde adı

⁴⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu, 96-179.

⁵⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 1.

⁵¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 1.

⁵² Yakup Uzunpolat- Eyüp Şimşek, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kültür", *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (2022), 268.

⁵³ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 8.

geçen fıkhi mezheplerin uygulayıcılarının olmasına bağlanabilir. Alevilik ve Caferilik ise tasavvufi yorum başlığında kullanılmaktadır. Bir arada yaşama kültüründe aynı dinin inanırları arasındaki farklılıkların da saygıyla karşılanması gerekecektir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar gençlerin din algılarının mezhepsel bağlantılardan uzak olduğunu desteklemektedir.⁵⁴ Yapıcı'nın ifadesiyle Batı menşeli "aidiyetsiz inanma" kavramının yerleşmesiyle mezhepsel sınırlarda değişimler yaşanmıştır.⁵⁵ Programın hazırlanmasındaki hareket noktalarından biri olarak dinin doğru anlaşılması ve yorumlanması ile toplumdaki eksik bilgiden kaynaklı yanlış dini telakkilerin düzeltilmesi de mevcuttur. Genel ifadeler olsa bile birlikte yaşama/yaşayamama deneyimi bireysel kabullerle başlayıp sosyal sonuçları olan bir duruma dönüşmektedir. Bu nedenle bireylerin dini yorumları din gibi algılama durumlarını düzeltme isteğinin başlığa katkısı olduğu düşünülmektedir.

2010 ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının temel yaklaşımları arasında yer alan din bilimsel yaklaşımda hem İslâm dini hem de diğer dinlerle ilgili bilimsel bilginin ön planda tutulduğu, batıl ve hurafelerden uzak durulduğu, mezhepler üstü bir yaklaşımın temel alındığı böylece İslâmî oluşumları içeren değerlerin ön plana çıkarıldığı anlatılmıştır. Bu durumun mezhepleri yok saymak anlamına gelmediği, onların zenginlik olarak telakki edilmesi ile ilgili olduğu da eklenmiştir. Diğer dinlerle ilgili olarak dinler arası açılımlı bir ders niteliği kazandırılmaya çalışıldığı, sürecin doktrin merkezli ya da mezhep merkezli bir din öğretimine dönüşmemesi için özen gösterildiği de dile getirilmiştir. Aynı zamanda programın hazırlanmasında başka din mensuplarıyla iletişimde anlayışlı olunmasının hedeflendiği, toplumda oluşan yanlış din anlayışlarının da düzeltilmek istendiği belirtilmiştir.⁵⁶ Programın bu başlığında benimsenen yaklaşımlar açık ve net olarak ifade edilmiş, aynı zamanda doktrin ve mezhep merkezli bir bakış açısının olmadığı da vurgulanmıştır. Diğer din mensuplarına karşı kullanılan ifadeler *daha hoşgörülü ve anlayışlı* olmak olarak belirlenmiştir. Programın giriş bölümünde ise İslâm dini içerisindeki farklı yorumların ayrıştırıcı olmaması gerektiğine, mezhep ve dinin özdeşleştirilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmiş ve temel kriterin Kur'an ve sünnette belirtilen temel iman esasları olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷

⁵⁴ Sümeyra Temur, *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 226.

⁵⁵ Asım Yapıcı, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dini Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 70.

⁵⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı* (Ankara: MEB, 2010), 9-10.

⁵⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 5-6.

2018 DKAB programında ise genel amaçlar ve açıklamalara bakıldığında farklı din ve inançların öğretimi ile ilgili net ifadeler görülmektedir. Olgusal yaklaşımın benimsendiği belirtilerek hem İslâm düşüncesindeki yorumların hem de diğer dinlerin ve inançların anlatımında kendi metinlerinden hareket edilmesi fikri kabul edilmiştir. Bu yaklaşım öğretmenlerin öznel bakış açısından ziyade nesnel bir bakış açısıyla konuları aktarmalarını sağlamaya yönelik gözükmektedir. İslâm dininde yer alan ibadetlerin öğretiminde de mezheplerin farklı uygulamalarının -ihtiyaç duyulması halinde- öğretmenler tarafından açıklanması istenmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin insana, düşünceye ve hürriyete saygı çerçevesinde davranmasının sağlanması beklenmektedir.⁵⁸ Programda hem İslâm dininin hem de diğer dinlerin betimleyici, dinler açılımlı, olgusal bir yaklaşımla ele alındığı ifade edilmiştir. İslâm düşüncesi içinde zamanla ortaya çıkan yorumların bilimsel bir metotla ve mezhepler üstü yaklaşımla aktarıldığı da dile getirilmektedir. 2010 yılı DKAB programında da dersin içeriği belirlenirken mezhepler üstü bir yaklaşımdan hareket edildiği, diğer dinlerin ele alınmasında da dinler açılımlı anlayışın göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir. İslâm dini içindeki farklı din anlayışlarının ve farklı dinlerin ele alınmasıyla *öteki* olarak tanımlanabilecek anlayışlara karşı nesnel bir bakış açısı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.2. İnsan Haklarına Saygı

2010 ilköğretim DKAB öğretim programı ve kılavuzu Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ile başlamaktadır. Genel amaçların 2. maddesinde insan haklarına vurgu vardır. Bilim ve teknolojinin çağımızdaki değişiminden bahsedilerek yetiştirilecek öğrencilerin üst düzey zihinsel beceriler kazanması gerektiği anlatılmıştır. Bir arada yaşama kültürüne katkı sağlayacak beceriler içinde iletişim kurma dikkat çekmektedir.⁵⁹

Programın ünitelerine bakıldığında 8. sınıf düzeyinde *Hz. Muhammed'in Hayatından Örnek Davranışlar* ünitesinin alt başlıkları Hz. Muhammed'in hem bireysel hem de sosyal hayata katkısı olacak örnekliğiyle ilgilidir. İnsanlara değer vermesi ve hoşgörülü olmasıyla ilgili örneklerin beraber yaşama kültürüne katkı sağlayacak ve farklılıkları zenginlik olarak görebilecek nitelikte seçilmesi mümkündür. Programın 4. sınıflar için belirlenen etkinlik örneklerinde seçilen şiirlerin içeriğinde insan haklarına dikkat çeken, gönül kırmanın olumsuz yönünü vurgulayan mısralara rastlamak mümkündür.⁶⁰

⁵⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 9-10.

⁵⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 1.

⁶⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*

Benzer şekilde 2010 ortaöğretim DKAB dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programının dayandığı temeller içinde toplumsal ve evrensel temelde dile getirilen bireyin sosyalleşmesi, topluma uyum sağlaması ve diğer dinleri tanınması yer almaktadır.⁶¹ Belirlenen vizyona bakıldığında ise öğrencilerin insan haklarına saygılı, sosyal becerileri gelişmiş, farklı dini inanışlara karşı anlayışlı kişiler olmasının beklendiği anlaşılmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda yetiştirilen öğrencilerin farklı kültürlerle bir arada yaşama becerisinin gelişmiş olması hedeflenmektedir. Programın genel amaçlarında bir arada yaşamayı destekleyen amaç cümleleri mevcuttur: Öğrencilerin, toplumdaki farklı dinî anlayışların sosyal bir olgu olduğu bilincine varmaları, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümsemeleri ve dinin birleştirici gücünü kavramaları amaç cümleleri arasındadır.⁶²

3.2.3. Sosyal Barış

2010 ilköğretim DKAB öğretim programı ve kılavuzunda öğrencilerin bilgiyi hangi amaçla nasıl bir dünyada uygulayacağını bilecek yeterlikte yetiştirilme hedefi dile getirilmektedir. Aynı zamanda program, din öğretiminde dikkat edilecek alt başlıklardan insana saygı, düşünceye saygı, hürriyete saygı, kültürel mirasa saygı ile yaşama kültürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.⁶³ İnsana saygı konusunun son cümlesinde insanla ilgili hem ilâhî hem de beşerî açıklamaların insanı anlamaya ve yorumlamaya katkı sağlayacağı anlatılmıştır. Düşünceye saygıda ise birlikte yaşama kültürüne direkt katkıda bulunacak cümleler yer almaktadır.⁶⁴ Herkesin aynı fikirde olmasının beklenmemesi gerektiği belirtilerek insanların farklı fikirleri dinleyebilmesi, bireylerin inançlarına ve vicdani kanaatlerine saygı göstermesi gerektiği aynı başlıkta yer almaktadır. Farklılıklarla ilgili olarak *tahammül edebilmek* açıklaması yerine başka bir kavram kullanılmasının - amaca uygunluk arz etmesi bakımından- daha doğru olduğu düşünülmektedir. Tahammül etmek dayanmak, katlanmak ve kaldırmak anlamlarına gelmektedir.⁶⁵ Farklılıklara katlanma fikri bir arada yaşamayı destekler tarzda gözükmemektedir. Bu nedenle eğitim öğretim süreçlerinde hangi kavramlarla konunun netleştirilmeye çalışıldığı önem arz etmektedir. Hürriyete saygı başlığında da insanın bağımsız karar vermesini engelleyen her

Öğretim Programı ve Kılavuzu, 89-90.

⁶¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 8-9.

⁶² Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 12-13.

⁶³ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 3-5.

⁶⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 5.

⁶⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Tahammül Etmek", ts. (Erişim 23 Temmuz 2023).

türlü baskının karşısında olunmasını isteyen bir bakış açısı vardır. Dünyanın pek çok yönden değiştiği gerçeği tekrar vurgulanarak herkesin kendi doğrularını arama yolculuğuna dikkat çekilmektedir. Kültürel mirasa saygı duyulması istenirken de hem din hem de kültürel miras konusunda öğrencilerin neye ihtiyaç duydukları sorusunun sorulması ve hayatlarında karşılaşacakları problemleri çözebilecek bir içerik oluşturulması üzerinde durulmaktadır.⁶⁶ Hayatta karşılaşılan problemlerin çözülmesi olarak nitelendirilecek ifadeye olan vurgu din öğretimi yaklaşımı olarak belirtilmiştir. Daha farklı bir dünyada yaşayacakları belli olan neslin çözmesi gereken sorunlardan biri *öteki* ile karşılaşma olacaktır. Öğretim programı hazırlanırken din öğretimi alan bireylerin farklılıkları zenginlik olarak algılayan bir yapıya sahip olmaları için teorik alt yapının hazırlanmak istendiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde içerikte dikkat çekilen taassup ya da bağnazlık kavramları bir arada yaşamayı desteklemeyen bir anlama sahiptir. Toplumsal huzurun tesisi taassuptan uzak durmayla gerçekleştirilebilir.⁶⁷

Programda DKAB öğretiminin gerekliliği noktasında altı boyuttan bahsedilmektedir ki bunlardan biri toplumsal temeldir. Sosyalleştirme “bireylerin içinde yaşadıkları topluma uyumlarını sağlama” şeklinde tanımlanırken öğrencilerin tüm dini anlayışları göz önünde bulundurmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Evrensel temel başlığında da küreselleşmenin tüm ülkeleri etkisi altına almasının yanı sıra temelde eğitimi özelde de din eğitimini etkilediği aktarılmaktadır. Öğrencilerin din eğitimi çerçevesinde dünya dinlerini öğrenmeleri bu şekilde karşısındaki bireylerin davranışlarını, kültürlerini anlamalarını sağlamanın da iletişim kurmayı kolaylaştırıcı bir unsur olarak açıklandığı görülmektedir.⁶⁸

Programda 6. sınıf öğrenme alanı olarak *Hz. Muhammed başlığındaki* kazanımlar bir arada yaşama kültürüne tarihten gösterilebilecek olumlu örneklerle doludur. Bu noktada Veda Hutbesinde yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve eşitlik vurgusu sosyal barışa katkı sağlaması muhtemel başlıklardandır.⁶⁹ Ünitenin adı *Son Peygamber Hz. Muhammed* olarak belirlenmiştir.⁷⁰ Bu açıdan öğretmenlerin bu öğrenme alanındaki kazanımları sadece tarihte bırakmayıp günümüzle olan bağlantısını da kurarak anlatmalarının sosyal barış açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

⁶⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 5.

⁶⁷ Cemil Osmanoglu, “Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü”, 65.

⁶⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 6-7.

⁶⁹ Hasan Dam - Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 53-63.

⁷⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 50.

İslâm düşüncesinde yorumlar ünitesindeki kazanımlardan “din anlayışındaki farklılıkların niçin birer zenginlik olduğunu açıklar” cümlesinin örneklendirilmesi amacıyla 7. sınıf düzeyinde renklerin konuşturulduğu bir parça kullanılmıştır. Değerlendirme bölümünde ise yazı ve anlatım çalışması ile konuya katkı sağlanması planlanmıştır.⁷¹

8. sınıf *Hız Muhammed’in Hayatından Örnek Davranışlar* ünitesindeki alt başlıkların konuyla bağlantısının kurulması mümkündür. Hız Muhammed’in insanlara değer vermesi ve hoşgörülü olması başlıkları buna örnektir. Seçilen örneklerin bir arada yaşama kültürüne katkı sağlaması muhtemeldir.⁷² Aynı sınıf düzeyinde *Dinler ve Evrensel Öğütleri* ünitesinde farklı dinlerin fark ve benzerlikleri üzerinde durulması istenmiştir. Diğer dinlerden bahsederken inançlara saygı gösterilmesine vurgu vardır. Diğer dinlerin sembolleri, ibadet yerleri, inanç esasları dahil her bir ayrıntıyı aktarıırken bu inanca sahip insanlarla bir arada yaşama becerisinin de kazandırılmış olması beklenir.⁷³ Bu durum genel olarak sosyal barışa katkı sağlayabilecek özelliktedir.

2010 ortaöğretim DKAB (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı öğrenme alanlarında bireyin inanç sahibi olmasıyla diğer inanç sahiplerine saygılı olunmasının da amaçlandığı anlatılmaktadır. *İbadet* başlığında hem İslâm’daki hem de diğer dinlerdeki ibadet şekillerinin tanınmasının, diğer dinlerin ibadet yerlerine, kutsal günlerine saygı duyulmasının etkinliklerle desteklenerek sağlanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. *Hız Muhammed* başlığında ise O’nun toplumsal barışa yönelik faaliyetlerine, kültürümüzdeki Ehl-i Beyt sevgisine ve insani değerleri yerleştirmek için gönderilen Peygamber’in Veda Hutbesindeki mesajlarına da dikkat çekilmiştir. *Vahiy ve akıl* başlığında din ile ilgili yorumların zenginlik olduğu ve bu yorumların dinde çoğulculuk anlamına geldiği ifade edilmektedir. Hiçbir dini yorumun İslâm ile özdeşleştirilmemesi gerektiği de verilen bilgiler arasındadır. Birlikte yaşama ve hoşgörü bilincini kazandırma hedefi de direkt konu başlığı ile ilgilidir. *Din kültür ve medeniyet* başlığında da öğrencilerin semavi dinlerin tarihi gelişim sürecini, farklı inanç sahiplerine saygı duymaları gerektiğini ve dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark etmeleri amaçlanmıştır.⁷⁴

Kazanımlara bakıldığında ise 9. sınıf *Hız Muhammed’in Hayatı* ünite-

⁷¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 152-160.

⁷² Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 172.

⁷³ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 61-62.

⁷⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 15-19.

sinde Medine'deki toplumsal barış ve Veda Hutbesi eksenindeki kazanımlar konuyla bağlantılıdır.⁷⁵ 10. sınıf *İslam'da İbadetler* ünitesinde İslâm'da ibadetlerin temel özelliklerinin açıklanması istenmiş, Muharrem orucuna ve oruçla ilgili Alevi-Bektaşî uygulamalarına dikkat çekilmiştir. *Haklar, Özgürlükler ve Din* ünitesinde ise “temel hak ve özgürlüklerin birey ve toplum için önemini açıklar, İslâm dininin temel hak ve özgürlüklere verdiği önemi kavrar, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı duyar” kazanımları bireyin yaşam, eğitim, düşünce, inanç, ibadet gibi özgürlüklerine vurgu yaparak sosyal barışa katkı sağlayacak özelliktedir.⁷⁶

2018 DKAB öğretim programı 6. sınıf düzeyinde *Hz. Muhammed'in Hayatı* ünitesindeki kazanımlar açıklamaları ile yaşama kültürüne, öteki ile bir arada olabilmeye katkı sağlayacak türdendir “Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sosyal barış sağlama konusundaki faaliyetlerine, diğer din mensupları ile ilişkiler konusunda Medine'deki Yahudilere, Necran Hıristiyanlarına ulaştırılan İslâm'a davet mektuplarına ve bazı bölgelere gönderilen elçilere” yer verilmesi istenmektedir.⁷⁷

2018 ortaöğretim programı 2018 yılı DKAB ilköğretim programı ile aynı cümlelerle başlamaktadır. Bireylerle ilgili beklentilerin değiştiğini ifade ederek iletişim becerileri gelişmiş ve empati yeteneğine sahip insanlara ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi programın vizyonunda “...farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireyler yetiştirmek” cümlesi dikkat çekmektedir.⁷⁹ Bu farklılıkların neler olduğu noktasında programda herhangi bir sınırlandırma yapılmamış olsa bile İslâm düşüncesi içindeki farklı yorumlar ve dünyadaki diğer dinler ve inanırları programın konusunu oluşturduğuna göre bu şekilde bir sınırlama yapmak makul gözükmemektedir. Programın uygulanması ile ilgili ilkelere de beraber yaşamaya katkı sağlayacak maddeler belirlenmiştir. Dini öğretilerin aktarımında birincil kaynaklardan hareket edilmesi, mezheplerin değişik uygulamalarıyla ilgili gerekli görülürse açıklama yapılması ve insana, düşünceye, hürriyete saygı duyulması bu maddelerdendir.⁸⁰

Aynı programın 11. sınıf son ünite başlığı *Yahudilik ve Hristiyanlıktır*.

⁷⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 34.

⁷⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 40-43.

⁷⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 29.

⁷⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)* (Ankara: MEB, 2018), 1.

⁷⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 8.

⁸⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 8-10.

Kazanım cümleleri basit ve nettir: “Yahudiliğin doğuşunu ve gelişim sürecini özetler, Hristiyanlığın doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.”⁸¹ Ünite açıklamasında öğretim programının genelinde olduğu gibi nesnel ve tasviri bir yöntemle konuların ele alınması, dinlerin kendi kabulleri ve birincil kaynaklarından hareket edilmesi istenmiştir.⁸²

12. sınıfın son ünitesi de *Hint ve Çin Dinleri* başlığına ayrılmıştır. Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm alt başlıklarında yine dinlerin epistemolojik kabullerinden hareket edilmesi, nesnel ve betimleyici bir yöntem benimsenmesi farklılıklara karşı saygı duyulması vurgulanmaktadır.⁸³

Konu başlığıyla bağlantılı olarak sosyal barışla ilgili İslâm tarihinden örnekler verilmesi de mümkündür. Müslümanların karşılaştıkları din ve kültürlerin birikiminden yararlanma isteği onları bazı ön yargılardan uzak davranmaya sevk etmiştir.⁸⁴ Bilindiği üzere farklılıklarla bir arada yaşamaya ilgili İslâm tarihinde özellikle Medine dönemine vurgu yapılır. Birlikte yaşama kültürü ile ilgili en somut örneklerden biri Medine Sözleşmesi'dir. Sözleşme, Hz. Muhammed'in ve Mekke Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra şehirde yaşayan farklı insan gruplarının bir arada yaşamasını amaçlayan bir antlaşmadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların genel olarak toplumsal barışı koruma faktörü üzerinde durduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵ Medine bahsi geçen dönemde Müslümanların, Hristiyanların, Yahudilerin ve çok tanrılı inanca sahip insanların yaşadığı bir yer olarak çok kültürlü bir yapıya sahipti. Bir arada barış içerisinde yaşamak ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı beraber hareket edebilmek için önerilen ve kabul edilen sözleşme sonraki toplumlara örnek olabilecek özelliktedir.⁸⁶

3.2.4. Ehl-i Beyt Sevgisi

2010 ilköğretim DKAB (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programında *İslamiyet ve Türkler* ünitesinde Türklerin Müslüman olma süreci dışında Ehl-i Beyt sevgisine dikkat çekilmiş ve açıklamalar kısmında “Türkler arasında Ehl-i Beyt sevgisi ve İslâm'ın yayılmasında etkili olan kişilerin Ebû Hanife,

⁸¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 29.

⁸² Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 25-29.

⁸³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 31-35.

⁸⁴ Recep Ardoğan, “Bir Arada Yaşama Kültürünün Önündeki Sorunlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 16; Duran Ali Yıldırım, “Farklılık ve Birlikte Yaşama Kültürünün Kur'anî Temelleri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 17/34 (Güz 2019), 215.

⁸⁵ Nevzat Fırat Kunduracı, “İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürü”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 15/34 (Haziran 2015), 70.

⁸⁶ Bardakoğlu, “Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dinî Temelleri”, 16; Adnan Demircan, “Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi” (Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi, İstanbul, 2015), 100.

Maturidi, Ali er-Rıza, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana” ile sınırlandırılacağı ifade edilmiştir.⁸⁷ Yukarıda ismi geçen kişiler İslâm tarihindeki etkileri, değerler konusundaki örneklikleri ve farklı kültürlerdeki karşılıkları ile dikkat çekici özelliklere sahiptirler. Ehl-i Beyt ise her ne kadar tüm İslâm dünyası için önem arz etse bile farklı dini yorumlarda daha ön planda olma özelliğine haizdir. Bu açıdan ünite de Ehl-i Beytin anlamının ve günümüzdeki karşılığının öğrencilere aktarılması amaçlanmıştır.

Aynı programın 7. sınıf *Kur'an ve Yorumu* öğrenme alanı birlikte yaşama kültürüne katılı sağlama muhtemel bir içeriğe sahiptir. Ünite başlığı *İslam Düşüncesinde Yorumlar* olarak belirlenmiştir. Öğrenme alanının kazanımlarından, etkinlik örneklerine ve açıklamalarına kadar birbirini destekleyen argümanlar mevcuttur.⁸⁸ Aslında ünitenin hedef kitleye uygunluğu tartışmaya açıktır. 7. sınıfta okuyan bir öğrencinin din anlayışındaki yorum farklılıklarını anlaması, anlamlandırması, kategorize etmesi beklentilerin biraz üzerinde gözükmektedir. Ancak konu başlıkları açısından bakıldığında sosyal barışa katkı sağlama mümkün olan içeriğe sahiptir. Ülkemizde kendilerinin temsil gücünün olmadığını ifade eden, örgün ve yaygın din eğitiminde görmezden geldiklerini belirten Alevi-Bektaşî geleneğindeki bireyler açısından ünite kazanımları önemlidir. Modern dönemde Alevi-Bektaşî geleneği mensubiyetinde yaşanan sorunlar içerisinde geleneksel inançtan uzaklaşma, şehirleşmenin getirdiği Alevi-Bektaşî inancının çocuklara ve gençlere aktarılmasında yaşanan zorluklar vardır. DKAB dersinin örgün eğitimdeki bireylere ulaşma gücünden yararlanılması konuyla ilgili çözüm önerileri içinde yer alabilir.⁸⁹

2018 DKAB öğretim programının 6. sınıf düzeyinde *Hz. Muhammed'in Hayatı* ünitesindeki *Temel Değerlerimiz* ünitesinin kazanımlarından biri “Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinin toplumumuzu birleştirmedeki rolü” olarak belirlenmiştir.⁹⁰ Ehl-i Beyt ile ilgili olarak 2010 yılı öğretim programında da benzer vurgular mevcuttur. İslâm düşüncesindeki yorumlar içinde Ehl-i Beyt sevgisine yukarıda dikkat çekilmişti. Burada da toplumu birleştiren ortak bir payda olarak Ehl-i Beyt örneği kullanılmıştır.

7. sınıf ünite başlıklardan *İslam Düşüncesinde Yorumlar* başlığındaki kazanımlar İslâm düşünce yapısı içinde sınıflandırılan yorum farklılıklarını

⁸⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 53.

⁸⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 57.

⁸⁹ İbrahim Gül, “Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart 2021), 46.

⁹⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 30.

tanıtmaya yöneliktir. Konuya Alevi-Bektaşilik açısından bakıldığında önceki öğretim programlarından daha fazla içerik ve kazanım cümleleriyle karşılanmaktadır. Alevilerin istek ve eleştirilerinin, din eğitiminde daha görünür olma arzularının programlarda karşılığı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle *Alevi Açılımı* olarak nitelendirilen çalıştaylarda alınan kararlar başlıkların çeşitlendirilmesinde ve tasnifinde etkili olmuştur.⁹¹

2010 ortaöğretim DKAB (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı 11. sınıf düzeyindeki ünitelerden *Hız Muhammed'in Örneği* başlığında birlikte yaşama kültürüyle ilgili kazanımlar: "Kültürümüzdeki Hz. Muhammed sevgisini, Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli, Nesimi, Hatayi vb. den örneklerle açıklar, Ehl-i Beyt kavramının içeriğini açıklar, kültürümüzde Ehl-i Beyt sevgisinin çeşitli tezahürleri olduğunu fark eder" şeklindedir.⁹²

İslam Düşüncesinde Yorumlar ünite başlığındaki kazanımlar din içindeki farklı yorumları kategorize etmeye, tanımlamaya ve hiçbir mezhebi yorumun İslâm dini ile özdeşleştirilmesinin doğru olmadığı üzerine kurgulanmış gözükmektedir.

12. sınıfta konuyla bağlantı kurulabilecek üç ünite başlığı vardır. *İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar* ünitesinde farklı tasavvufi yorumların oluşumunun öğrenciler tarafından fark edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Açıklamalarda ise dini yorumların zenginlik olarak vurgulandığı, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünün geliştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Alevilikle ve Nusayrilikle ilgili değerlere dikkat çekilmiştir.⁹³ 12. sınıfın son ünitesi *Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri* başlığını taşımaktadır. Kazanımlarda sosyal barışa giden yolun inanca saygıdan geçtiği anlatılmıştır.⁹⁴ Ünite genelinde dünyanın küreselleşmesiyle dinlerin birbirine yaklaştığı, bu nedenle dinler arası ilişkinin daha önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁵

2018 DKAB öğretim programı (ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. sınıflar) 10. sınıf düzeyinde *İslam Düşüncesinde İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Yorumlar* başlığında İslâm düşüncesindeki yorum farklılıklarının nesnel ve tasviri bir anlatımla ele alınması, dinin anlaşılma biçimlerinin zenginlik olarak algılanması

⁹¹ Zengin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Devletin Alevilik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", 85.

⁹² Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 48.

⁹³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 57.

⁹⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 59.

⁹⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 71-84.

bu nedenle de farklı yorumlara saygı duyulması gerektiği ifade edilmiştir. Ünite tamamen İslâm düşünce yapısı içinde tarih boyunca oluşan yorumların dinle özdeşleştirilmesinin doğru olmadığı üzerine kurulmuştur.⁹⁶

12. sınıf *Anadolu'da İslam* ünitesi Türklerin dini anlayış ve kültürlerinin oluşumunda etkili olan tarihi şahsiyetleri ele almıştır.⁹⁷ *İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar* ünitesinde Yesevilik, Kadirilik, Rıfailik, Mevlevilik, Nakşibendilik ve Alevilik-Bektaşılık konularına yer verilmesi istenmiş Alevilik ve Bektaşılık ile ilgili temel kavram ve erkanların öğrenci tarafından tanınması amaçlanmıştır. Bu tasnif Alevilik ve Bektaşılığın İslâm dini içerisinde tasavvufi bir başlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ünitenin sonunda yer alan Hucurât Sûresi 10. âyetle de tüm inananların kardeşliğine vurgu yapılmıştır. Ünite sonlarında seçilen âyetler genel olarak ünite boyunca aktarılan içerikle ya da kazandırılmak istenen cümlelerle uyum göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanları bir arada yaşama kültürü konusunda eğitmek her geçen gün önem kazanmaktadır. Bu eğitim, çeşitli kurum ve kuruluşların kapsam ve sorumluluğunda olsa da örgün eğitim kurumlarında belirlenen hedeflere ulaşmak daha gerçekçidir. Öğretim programları geliştirilirken, birlikte yaşama becerisinin hedefler arasında olması öğrencilerin küreselleşen dünyaya uyumunu kolaylaştıracaktır.

Kültürlerin birbirlerine yaklaştıkları bu dünyada, bireylerin içinde yaşadığı toplumdaki bağımsız düşünebilmesi ya da davranabilmesi çok olası değildir. Bu nedenle kendini ifade ettiği, tanımladığı kimliğinden dolayı bazı yargılara sahip olması da normaldir. Asıl sorun kendini ait hissettiği grubun dışındaki bireylere karşı ön yargılar oluşturması ve bu ön yargıların doğruluğunu/yanlışlığını sorgulamamasıdır. Sorunun çözüm noktalarından biri de eğitim ortamları olmak zorundadır. Bu noktada okullar yaşamın bir parçası olarak bireylerin yakın çevresinin sınırları dışına çıkabildiği, farklılıklarla karşılaşabildiği bir özelliğe sahiptir. Eğitim yoluyla yeni nesillerin öteki ile olan ilişkisini, bireyin yaşadığı topluma ve grubuna olan aidiyetini sarsmadan düzenlemek mümkündür. DKAB dersi de toplumun kültürel değerleri ile olan bağı nedeniyle birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayabilecek derslerden biridir.

Araştırmaya konu olan DKAB programları değerlendirildiğinde bir arada yaşamayı destekleyen argümanlar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ben-

⁹⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 24.

⁹⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 31.

zer şekilde İslâm dini içindeki yorum farklılıklarına ve diğer din mensuplarına karşı oluşturulmak istenen olumlu bir tutum söz konusudur.

İslâm dini içindeki yorum farklılıkları öğrencilerin karşılaşması muhtemel başlıklar üzerinden anlatılmıştır. 7. ve 12. sınıf düzeyinde ele alınan Alevilik Bektaşilik başlığının nesnel bir bakış açısıyla aktarılmasının birlikte yaşama kültürüne yapacağı katkı aşikardır. Her iki programda da Alevilik ve Bektaşiliğin dinin tasavvufi yorumlarından biri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu durumun ülkemizdeki Alevilerin beklentileriyle, kendilerini konumlandıkları yer ile uyumlu olup olmadığı farklı çalışmalarla ortaya konulabilecek özelliktedir.

Diğer dinlere ve dinin inanırlarına yönelik konuların ele alınmasında ise mezhepler üstü, olgusal, dinler açılımlı yaklaşımlara vurgu yapılmıştır. Dinlerin inanç sistemleri, değerleri hakkındaki bilgi paylaşımına ek olarak birincil kaynaklardan beslenilmesinin istenmesi konuya katkı sağlayacak faaliyetlerdendir. Bu yaklaşımlarla beraber diğer din mensuplarına ya da dinlere yönelik daha çok nesnel ve bilimsel bir bakış açısı oluşturulmaya, öznellikten uzak değerlendirmeler yapılmaya çalışılmış gözükmektedir. Metin içi karşılaştırmalara dayanarak, bir arada yaşama kültürüne katkı sağlaması beklenen her başlık için 2010 ve 2018 DKAB öğretim programından örnekler verilebilmiştir. Ünite başlıkları ve kazanımlar değerlendirildiğinde diğer dinlerden ziyade İslâm dini içindeki yorum farklılıklarına daha fazla vurgu olduğu anlaşılmaktadır.

Kültürel farklılıkların olduğu toplumlarda muhtemel sorunların çözümü bireylerin sahip olduğu değerlerde gizlidir. Her iki öğretim programında çalışmanın sınırları içinde yer alan sevgi, saygı, empati ve hoşgörü değerlerine farklı ünite başlıklarında değinilmektedir. Ancak değerlerin kullanılması ve vurgulanması noktasında aralarında fark olduğu ortaya çıkmıştır. 2018 DKAB öğretim programında hoşgörü ve tolerans kavramları direkt kullanılmamıştır. Sadece Hz. Muhammed'le ilgili ünitenin içeriğiyle bağlantı kurulabilir. Saygı, empati ve sevgi değerleri ise farklılıklarla ilgili kazanım ve başlıklarda her iki öğretim programında mevcuttur.

Çalışmanın problem cümleleri bağlamında ortaya çıkan sonuç tasvir edildiğinde konuyla ilgili bazı önerilerde bulunulması mümkündür. Diğer dinler ve İslâm düşüncesindeki farklılıklara saygı dışında etnik kökenlerin farklılığına saygı programın gündemine alınabilir. Konuyla ilgili görsel materyal desteği Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından karşılanabilir. İslâm medeniyetinde birlikte yaşama kültürü ile ilgili hikâyeler hedef kitlenin yaşına göre dizayn edilebilir ve olayın kahramanları güncellenebilir. Aynı zamanda 2010 ve 2018 DKAB öğretim programlarında yer alan başlıkların yanı sıra öğrencilerin iletişim becerilerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması, değerlerin kazandırılmasında farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması daha da önemlisi dersi öğretmenlerinin birlikte yaşama

kültürüne açık, bu konuda eğitim almış ve farklılıklara saygı duyan bireylerden oluşması gerekir. DKAB dersi öğretmenlerinin eğitim aldıkları ilahiyat fakültelerinin programlarında konuyla ilgili ders seçenekleri oluşturulabilir. Derslerin içeriği sosyal sorumluluk projeleri, karşılaşma deneyimleri ile zenginleştirilebilir. Birlikte yaşamının tercihten ziyade zorunluluk olduğu günümüzde ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesi eğitim öğretim alanında yapılacak çalışmalarla bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

- Agcadağ Çelik, İpek. "Sınıf Öğretmenleri Gözünden Suriyeli Mülteci Çocuklar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 662-680. DOI:10.17719/jisr.2019.3615
- Ardoğan, Recep. "Bir Arada Yaşama Kültürünün Önündeki Sorunlar". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 1-33.
- Arpa, Enver. "İslam'da Birlikte Yaşama Kültürü ve Günümüzde Müslüman Toplumlarında Zuhur Eden Şiddet". *Eskiyeni* 34 (2017), 45-68.
- Arslan, Ümüt- Ergül, Merve. "Mülteci Öğrencilerin Eğitimlerinde Yaşadıkları Sorunlar: Öğretmenlerin Perspektifinden Bir Delphi Çalışması". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 54 (2022), 1-31. <https://doi.org/10.9779/pauefd.820780>
- Arslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji/Kavramlar-Kurumlar-Süreçler Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- Ataman, Kemal Yavuz. "Küreselleşen Dünyada Birlikte Yaşamın Temel Dinamikleri". *Journal of History Culture and Art Research* 9/2 (2020), 532-546. DOI:10.7596/taksad.v9i2.2663
- Aydın, Mahmut. "Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülahazalar". *Milel ve Nihal* 6/2 (2009), 8-30.
- Balı, Ali Şafak. *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet "Öteki" ile Barış İçinde Yaşamak*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dinî Temelleri". *Hız Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: TDV Yayınları, 13-23.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1999.
- Boz, Halit - Naaimi, Noura. "Öteki Kuramına Göre Hoşgörü ve Tolerans". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2022), 603-642. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1161090>
- Corbin, Juliet- Strauss, Anselm. *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998.
- Çetinkaya, Kenan. "Birlikte Yaşama Kültüründe İnsan: Kutsal Metinlerdeki Olumlu İfadeler Üzerine Bir Analiz". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 147-160.
- Çiçek, M. Halil. *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- Dam, Hasan - Karataş, Meryem. "Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 48-75.
- Demircan, Adnan. "Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi". *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi (16-18 Ekim 2015)*. İstanbul: y.y., 2016, 86-137.
- Gül, İbrahim. "Alevi-Bektaşî Toplumunun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Afyon*

- Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 23/1 (2021), 37-50.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/705842>
- Ersoy, Elif Gökçe - Köşger, Ferdi. "Empati: Tanımı ve Önemi". *Osmangazi Tıp Dergisi* 38/2 (2016), 9-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.20515/otd.33993>
- Evkuran, Mehmet. "Birlikte Yaşama Düşüncesinin Dini -Teolojik Zemini- İslam Öğretisi Açısından Bir Yaklaşım". *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku" Sempozyumu (17-19 Nisan 2015)*. Ankara: DİB Yayınları, 59-66.
- Huntington, Samuel. "Medeniyetler Çatışması mı?". *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*. ed. Murat Yılmaz. 21-54. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.
- Karaca, Mehmet. "Farklaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 (2012), 226-238.
- Karakuş, Abdulkadir. "Kuran'a Göre Birlikte Yaşamının İlkeleri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 167-191.
- Karslı, İbrahim Hilmi. *Bir Arada Yaşama Ahlakı*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Kayacı, Eyyüp. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (2021), 122-137.
- Koç, Gülüstan. *Suriyeli Mültecilerle Birlikte Yaşama Kültürünün Geliştirilmesi Amacıyla Düzenlenen Göç ve Sosyal Uyum Eğitim Programının Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Kunduracı, Nevzat Fırat. "İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürü", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 15/34 (2015), 61-88.
- Küçük, Ahmet. "Günümüzde Aile ve Kur'an'dan Örnek Aileler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 408-442. <https://doi.org/10.31121/tader.615689>.
- Okumuşlar, Muhiddin - Özensel, Ertan (ed.). *Medeniyet ve Birlikte Yaşama Kültürü*. Konya: Timav Yayınları, 2017).
- Okumuşlar, Muhiddin. "Çok Kültürlü Toplumlarda 'Din Hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme' Modeli". *Marife* 7/2 (2007), 251-264.
- Osmanoğlu, Cemil. "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15 (2012), 55-78.
- Pala, Aynur. "Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/23 (2008), 13-23.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Selçuk, Mualla. "Karşılaşma Ahlakı: Kavşaklar, İlişkiler, Ortaklıklar", çev. Vahdettin Şimşek vd. *Kalemname* 4/8 (2019), 406-421.
<https://doi.org/10.1080/00344087.20181450609>
- Selçuk, Ozan vd. "Türkiye'de Sığınmacı Çocukların Eğitimine İlişkin Engellerin Fenomenolojik Yaklaşımla Değerlendirilmesi". *Milli Eğitim* 50 (Özel Sayı 2021), 359-383.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB, 2018.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Ankara: MEB, 2018.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: MEB, 2010.

- Millî Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB, 2010.
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 23 Temmuz 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Temur, Sümeýra. *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Uzunpolat, Yakup- Şimşek, Eyüp. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kültür". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 (2) (2022), 260-278. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1199252>
- Varış, Fatma. *Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler"*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Vatansever, Merve - Erden, Gülsen. "Mülteci Çocuklar ve Ergenler ile Yapılan Psikolojik Görüşme Üzerine Bir Derleme". *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 25/2 (2018), 175-186.
- Yapıcı, Asım. "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dini Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 66-74.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali. "Çoğulcu Toplum Okullarında Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi". *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, 4/2 (2020), 40-53. <https://doi.org/10.46595/jad.828675>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Yıldırım, Duran Ali. "Farklılık ve Birlikte Yaşama Kültürünün Kur'anî Temelleri". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 17/34 (2019), 209-241.
- Zengin, Halise Kader. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Devletin Alevilik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12/47 (2013), 63-87.
- Zorlu, Abdulkadir. "Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek". *Muhafazakâr Düşünme* 1/3 (2005), 137-152.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Meryem Karataş.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.